

NACIONALNO PITANJE I KNJIŽEVNOST — POSEBNO U ISTOČNOJ EVROPI*

Među umjetnostima književnost se najtjesnije povezivala s nacionalnim pitanjem. Narodi imaju i nacionalno slikarstvo i nacionalnu muzičku umjetnost. Ipak su likovna umjetnost i glazba a priori internacionalnije nego književnost; ta za njihovo razumijevanje i za uživanje u njima ne postoje jezične zapreke. Poznavanje muzičkih i likovnih ostvarenja brzo se širi preko granica zemalja, njihovo međusobno utjecanje vrlo je brzo i intenzivno. Likovni i muzički rezultati pojedinih nacija brzo se dakle apsorbiraju u tok sveopćeg razvitka umjetnosti i ugrađuju se u njihovu riznicu. Dok s pravom možemo govoriti o dvojakosti nacionalne i svjetske književnosti i o dijalektici njihova međusobnog upotpunjavanja i uvjetovanja, dotle slično razlikovanje i suprotstavljanje drugih umjetnosti nema mnogo smisla. U svakoj književnosti postoji određen nacionalni sistem vrednota, a ocjene o pojedinim piscima i djelima mogu biti i te kako drukčije sa sveopćeg nego s nacionalnoga gledišta, ali je jedva moguće nešto slično zamisliti u muzici i u likovnoj umjetnosti. Nacionalna vezanost književnosti uvjetovana je, osim jezičnim faktorom, i njenim, od drugih umjetnosti jačim misaonim, idejnim obilježjem. Ideje nekog društva dolaze među svim umjetnostima najviše do izražaja u književnosti, one se u njoj izražavaju najneposrednije. Još jače važi to za nacionalnu ideju koju su najčešće upravo književna djela tumačila najsnažnije. U povijesti nacionalnih pokreta uvijek je veoma važna uloga pripadala književnosti, dapače često su upravo književnici bili oni koji su prednjačili u buđenju nacija, u poticanju nacionalne svijesti.

Nacionalno pitanje i književnost naročito su se jako isprepletali u Srednjoj i Istočnoj Evropi, koje su se isticale šarolikošću svoga nacionalnog sastava. U tim mnogonacionalnim zemljama, a među njima u prvom redu u Habsburškoj monarhiji, pored napredne tendencije budućnja nacionalne svijesti, istodobno s njime nastala je štetna nacionalna

* Ovu studiju napisao je specijalno za »Forum« istaknuti mađarski književni historik, dopisni član Mađarske akademije nauka Tibor Klaniczay. S obzirom na to što dodiruje i neke probleme naše književne historije, studija može poslužiti kao podloga za eventualnu diskusiju. — *Ur.*

mržnja koja je također utisnula svoj žig u književnost i u nauku o njoj. U nacionalizmom otrovanoj atmosferi često su se čak i najveći pisci pojedinih naroda davali zavesti te se izjašnjavali na način koji je svjedočio o nacionalnoj predrasudi i o krivom sudu o drugim narodima, a povjesničari raznih nacionalnih književnosti pokretali su nacionalističke, često mučne diskusije. To štetno nasljeđe prošlosti nije potpuno iščezlo ni danas; nacionalizmom pomućena pitanja nisu ni izdaleka još raščišćena ni u književnom općem mnijenju, ni u književnoj kritici. Naročito je česta pojava da se nacionalna vezanost književnosti precijeni. Uslijed tijesne povezanosti književnosti i nacionalnog pitanja javilo se naime i održavalo krivo vjerovanje da je takva povezanost suštinska za književnost, da oblik neke književnosti može biti samo »nacionalni« oblik. A ipak, jedini korisni povijesni način prilaznja tom problemu pokazuje drugo: da književnost i nacije nisu bile uvijek povezane jedna s drugom, da se nacionalno gledište afirmiralo samo na određenom stupnju historijskog razvitka i da će nacionalni karakter književnosti u toku historijskog razvitka izgubiti opet svoje značenje. Na stranama što slijede pokušat ću osvijetliti taj veoma razgranati problem strogom primjenom historijskog principa.

I

Moramo prije svega odgovoriti na pitanje što razumijevamo pod izrazom »nacionalna književnost«. Taj su pojam razrađivale pojedine nacionalne književne povijesti u nastojanju da utvrde načela kojima bi odredile pripadnost pojedinih pisaca odnosno književnih ostvarenja nekoj datoj književnosti. U slijedu svojih postupaka proučavatelji pojedinih književnosti, po pravilu ujedno svjesni zagovornici svojih nacija, nastojali su opravdati postojanje, autonomiju, samostalan razvoj i posebno specifičnosti svojih književnosti. Stoga oni nisu nastojali da utvrde opći pojam nacionalne književnosti, da izrade principe koji bi važili općenito, nego su davali odgovor samo na pitanje što oni smatraju njemačkom, američkom, talijanskom književnošću, itd. Oni su pri tom polazili od takvih datih osobina tih nacionalnih književnosti koje su bile najupadljivije i po kojima su se one međusobno najviše razlikovale. To je u prvom redu bio jezik: talijanskom književnošću smatrali su književnost talijanskog jezika, poljskom književnost poljskog jezika; ali već pri definiranju američke, pa brazilske književnosti itd., u prvi je plan stupala geografska okolnost, prostorna određenost; tã po njoj se one razlikuju od engleske odnosno od portugalske literature. Štaviše, ima primjera i za to, kao onaj austrijske književnosti, da se stoljećima zaseban politički opstanak činio takvom okolnošću na osnovu koje se mogu postaviti okviri zasebne nacionalne književnosti. Za postojanje

jedne nacionalne književnosti znače nesumnjivo vrlo mnogo kako jezični i geografski tako i politički (državni) faktori. Za neko općenitije određivanje pojma nacionalne književnosti ni jedan od njih nije međutim prikladan.

Da vidimo, prvo, najčešće primjenjivani kriterij: jezik. Dijeljenje književnosti po jezicima opravdano je na svaki način, jer su djela stvorena na jednom te istom jeziku samim tim već a priori povezana u neko jedinstvo, pa nastaje tradicija i slični rezultati metrike, stilistike i poetike. Zato se povijest književnosti pisane na latinskom jeziku od rimskog vremena do XIX stoljeća može shvatiti kao obuhvatno jedinstvo; nju međutim nitko neće smatrati latinskom nacionalnom književnošću. Može se govoriti o književnosti engleskog, francuskog, španjolskog jezika, ali danas već, kad su ti jezici postali svjetski, internacionalni jezici, jezično jedinstvo nipošto ne možemo poistovetiti s nacionalnim jedinstvom. Naročita su opomena u tom pogledu književnosti naroda oslobođenih od kolonijalne vladavine, koje se u mnogim slučajevima počinju razvijati u jeziku bivšeg kolonizatora i izražavaju u tom jeziku aspiracije naroda za nezavisnošću i vlastitom nacionalnošću. Takva se književna ostvarenja očito ne mogu smatrati dijelovima engleske ili francuske nacionalne književnosti jedino na osnovu identičnosti jezika. Ali kad bismo jednostavno poistovetili jezik i naciju, pojam nacionalne književnosti ne bi zapravo imao smisla, već bi predstavljao samo tautologiju.

Još manje možemo smatrati odlučnim kriterijem geografsku, prostornu određenost. Književnost Sjedinjenih Američkih Država, jedino zbog toga što se razvijala na drugom kontinentu a ne na onom na kojem je nastala engleska književnost matične zemlje, ne bi još postala samostalna, snažna nacionalna književnost. Kad bi tako bilo, morale bi svuda gdje se rađaju književna djela engleskog jezika, na svim mjestima, ostrvima svijeta kolikogod ih ima, nastati nove nacionalne književnosti engleskog jezika. S druge strane, na osnovu geografskog principa američka i kanadska engleska književnost sačinjavale bi jednu jedinu nacionalnu književnost, jer su nikle na istom kontinentu, u prostoru se dodiruju i jezik im je isti. Da politička odijeljenost, jedinstvo, samostalna država sami po sebi nisu uvjet za postojanje nacionalne književnosti, gotovo i ne treba dokazivati. Talijanska i njemačka nacionalna književnost razvijale su se u zemljama koje su tada još bile raščlanjene; poljska nacionalna književnost cvala je mada je zemlja bila rascjepkana i potlačena pod vlašću raznih velesila a najbolji joj pisci živjeli u emigraciji; i slovačka nacionalna književnost postojala je već i u ono vrijeme kad su Slovaci bili nacionalno potlačeni od strane mađarske države i nisu imali nikakvu nacionalnu autonomiju.

Neka nacionalna književnost ne zavisi dakle mehanički od jezičnih, geografsko-prostornih ili političko-državnih faktora. Rješenju tog pitanja doći ćemo bliže ako smatramo nacionalne književnosti svojevrsnim

i složenim povijesnim tvorevinama, jednom vrlo razvijenom fazom povijesti pojedinih književnosti. Nije dakle ispravno stavljati se na stanovište da je neka književnost a priori nacionalna. Očito je da od nastajanja prvoga književnog teksta na španjolskom, ruskom ili nekom drugom jeziku postoji španjolska, ruska ili neka druga književnost, ali teško bi se moglo tvrditi da ti drevni tragovi, jezični spomenici ujedno svjedoče i o postojanju jedne španjolske ili ruske nacionalne književnosti u to vrijeme. Isto tako, opravdano je doduše povijest američke književnosti računati od prvih poznatih engleskih tekstova, napisanih na američkom tlu, ali se ne može govoriti o američkoj nacionalnoj književnosti već u tom ranom kolonijalnom razdoblju. Takve početne pojave mogle su ostati i bez nastavaka, pa samo posebnim povijesnim zbivanjima treba zahvaliti činjenicu što su se ti narodi razvili u naciju, što te tekstove možemo danas smatrati drevnim tragovima, klicama, premisama jedne ili druge moćne nacionalne književnosti.

Ne možemo govoriti o nacionalnim književnostima ni u onim stoljećima srednjega vijeka u kojima su širom Evrope već cvjetale književnosti vrlo razvijenih i bogatih materinskih jezika. Do pobjede *linguae vulgaris* nad univerzalnim latinskim došlo je naime tek u vrijeme renesanse; štaviše, jedinstveni nacionalni književni jezik, koji se uzdigao nad dijalekte, potisnuo je u pozadinu književnosti raznih dijalekata većinom samo za renesanse. U srednjem vijeku književnosti materinskih jezika jedva su još imale unutarnje jedinstvo; osnovne su bile regionalne razlike, lokalna izolacija bila je još svagdje veoma jaka, a sve to proistjecalo je iz raščlanjenosti feudalnog društva. I ideje koje su prožimale književnost bile su ili internacionalne, kao kršćanstvo i idejni svijet viteštva, ili pak potpuno individualne, kakve je rađao društveni sistem lične ovisnosti i viteški kult individualnog heroizma. Nacionalne ideje mogu u takvim prilikama jedva krčiti sebi put, eventualna nacionalna frazeologija više je izraz kakvog dinastičkog državnog patriotizma; književnost nije još proniknuta sviješću određene nacionalne zajednice.

U srednjem vijeku nisu se naime još izgradila prava nacionalna društva. Takva nisu zamisliva bez razvijene gradske kulture, obrazovanog, bogatog i svjesnog građanstva koje se oslanja na svoja prava, odnosno bez razgranate ekonomske mreže što hiljadama niti povezuje društvo, bez nacionalnog privrednog tržišta. U srednjem vijeku sve se tek uobličavalo, a plodovi su sazrijevali u vrijeme renesanse; zato je renesansa doba obrazovanja i učvršćivanja nacionalnih društava – bar u zapadnoevropskim zemljama. U većini slučajeva postojanje razvijene gradske privrede, nastajanje kapitalizma, interesi građanstva čine bezuvjetno potrebnima sjedinjenje zemlje, ukidanje regionalnih odvojenosti, služenje jedinstvenim službenim nacionalnim jezikom. U krugu nacional-

nog društva koje se na taj način sve više koncentrira ili nastoji izvojivati svoje jedinstvo, rađaju se nacionalne ideje, osnivaju se jedinstvene nacionalne kulturne institucije, akademije, udruženja.

Samo u takvom razvijenom društvu može se razvijati književni život što obuhvaća naciju, posebna nacionalna književna svijest, ona unutarnja kohezija bez koje je nacionalna književnost nezamisliva. Da bi se moglo govoriti o nacionalnoj književnosti kao o samostalnom sistemu, o organizmu, za to je prijeko potrebno njegovati zajedničke tradicije, svjesno nastojati na usavršavanju umjetničkih sredstava, razvijati forme i stvarati takvu kritiku koja prvenstveno ima u vidu književnosti i kao rezultat toga određeni sistem vrednota. A za razvijanje svega toga nema mogućnosti u društvima koja se raspadaju i kojima nedostaju unutarnje snage kohezije i svijest. Uvjete nastajanja i jačanja nacionalne književnosti stvaraju dakle i mogu osiguravati samo nacionalna društva novoga vijeka.

U nizu komponenata i onih elemenata neke nacionalne književnosti koji tu književnost određuju, u svakom slučaju važnu ulogu ima njihov »nacionalni karakter«. Nacionalni karakter sačinjavaju nacionalne specifičnosti književnosti, ukupnost pojava po kojima se umjetnost poneke nacije razlikuje od ostalih. Za vrijeme romantike rado su tumačili nacionalna svojstva književnosti, a isto tako i čitave kulture postojanjem nekakva vječnog nacionalnog genija, nepromjenljive, vječne nacionalne duše. Za takve romantično-mistične, nacionalističke poglede vrijeme je već prošlo, ali da svaka nacionalna književnost ima svoje karakterističnosti koje je razlikuju od drugih i koje se ne sastoje samo u njenom jeziku, to je neporecivo. Te se specifičnosti međutim, po ukusu, po tematici, po krugu doživljaja i osjećanja, u toku vremena mijenjaju, preobražavaju, modificiraju, premda im kontinuitet ostaje, pa tako u njima veoma dugo ostaju i određeni štetni elementi. U stvaranju nacionalnih karakterističnosti različitih književnosti, po kojima se one međusobno diferenciraju, zajednički sudjeluju geografski, etnički, jezični, povijesni i društveni momenti. Uloga i značenje tih činilaca nisu međutim veliki, niti su jednako intenzivni. Upravo s razvojem civilizacije i tehnike, dakle udaljavanjem čovjeka od prirode, važnost zavičaja na primjer opada; iste geografske i prirodne prilike u isto vrijeme jednako utječu na književnosti nekoliko susjednih nacija, pa crte, nastale pod tim utjecajem, gube od svoje specifičnosti. I znatno značajniji etnički i jezični činioči u vrlo se velikoj mjeri preinačuju u toku historije, miješaju se, razgranjavaju ili slivaju. Dobar je primjer za to slučaj mađarske književnosti. Mađarski narod, ugro-finskog porijekla, a u zoru svog historijskog života turcističke nomadske kulture, usadivši se u kršćansko-feudalni evropski poredak, iako je ostao etnički i po jeziku isti, stvarao je književnost potpuno različitog karaktera od književnosti njegova drevnog roda po jeziku i narodnosti

zato što je prošao sasvim drugačijim putem društvenog razvoja. U nacionalnom karakteru, u nacionalnim svojstvima različitih književnosti odražavaju se zbog toga prvenstveno posebni povijesni putovi tih nacija; ti su putovi ono što odgaja kod njih one crte po kojima se razlikuju od drugih. Jer ima nacija koje govore istim jezikom i žive u sličnim geografskim i prirodnim uvjetima, ali nema nacija koje bi imale potpuno jednaku društvenu strukturu i koje su prošle jedan te isti historijski put.

Nakon svega što sam dosad izložio pokušat ću kazati što zapravo razumijem pod nacionalnom književnošću. Nacionalna je književnost takva književnost koja udovoljava potrebama nekog razvijenog nacionalnog društva i odražava život i prilike u njemu bez obzira na to sačinjava li to društvo samostalnu državu, je li ona nezavisna, politički jedinstvena ili podijeljena. Nacionalna književnost ima jedinstven jezik koji se osamostalio od dijalekata, što ne isključuje mogućnost da se na istom jeziku razviju i druge nacionalne književnosti. Kao rezultat geografskih i etničkih okolnosti, ali naročito posebnog razvojnog puta nekog nacionalnog društva, nastaju specifične crte nacionalne književnosti po kojima se ona razlikuje od drugih te dobiva osobno nacionalno obilježje. Nacionalna književnost svojevrsan je organizam, koji ima svoja jedinstvena zakonita kretanja što donekle odstupaju od općeg razvoja književnosti; ona ima vlastite tradicije, a stvara uz to i neku zasebnu književnu svijest i unutarnji sistem vrednota. Nacionalna književnost rezultat je složenog i dugog historijskog razvoja; ona znači visok stupanj razvitka, zrelu fazu povijesti neke jezične ili regionalno odvojene književnosti.

Razvoj pojedinih samostalnih nacionalnih književnosti iz jezično ili regionalno odvojenih književnosti uvijek je rezultat dugog i kompleksnog procesa; on se ne može vezati za tačne datume i odvija se u vrlo različitim vremenima. Kao što sam već spomenuo, prekretnica, vrijeme buđenja prvih nacionalnih književnosti je renesansa, i smatram da se književnost najranije počela razvijati u nacionalnu književnost ondje gdje je i renesansna kultura prvo procvatala, a to je bila talijanska književnost. Za one povjesničare književnosti koji pojam nacionalne književnosti mehanički poistovećuju s pojmom književnosti materinskog jezika, ova će tvrdnja možda zvučati strano; ta povijesti islamske, irske književnosti, Walesa i engleskog jezika otpočele su gotovo pet stotina godina ranije, pa se i *Encyclopédie de la Pléiade* u svojoj velikoj historiji književnosti ne ustručava da ih proglasi prvim evropskim nacionalnim književnostima. Štaviše, kako je književnost talijanskog jezika započela relativno kasno, tek u XIII stoljeću, obično se govori i o zakašnjelom početku talijanske literature. A ipak, kao rezultat brzog razvitka gradova i građanstva u srednjem vijeku, Italija je bila ona zemlja u kojoj se, usprkos njenoj teškoj političkoj rascjepkanosti, nacionalno dru-

štvo najdinamičnije počelo formirati, mada je ono kasnije za dugo vrijeme i zaostajalo u svome razvitku. U plimi građanskog i nacionalnog napredovanja talijanska se književnost već u XIV stoljeću formirala u nacionalnu književnost: s Danteom, Petrarcom, Boccacciom pobijedili su lingua vulgaris i unutar nje toskanski dijalekt kao nacionalni književni jezik. Ti su pisci pisali za cijelu Italiju, stvarali su nacionalnu tradiciju koja nikad više nije bila prekinuta, pa je talijanska književnost postala od Petrarke do Macchiavellija moćna zagovornica nacionalnih ideja i stremljenja.

Za vrijeme renesanse kod svih zapadnoevropskih nacija nastala je i snažna se počela razvijati nacionalna književnost; štaviše, španjolska, francuska i engleska književnost nastavljale su svoj pobjedonosni put i onda kada je talijanska književnost u svom nacionalnom razvitku privremeno zastala. U Srednjoj i Istočnoj Evropi, međutim, povijesna faza nacionalne književnosti otpočinje tek u drugoj polovini XVIII stoljeća, mada su se i u vrijeme renesanse javljale i u poljskoj, hrvatskoj, mađarskoj književnosti i u drugim književnostima jake težnje za nacionalnom afirmacijom, nastajali jedinstveni književni jezici i bilo pokrenuto njihovo svjesno formiranje u tom smjeru. Samo su se u ovom dijelu Evrope vrlo kasno razvila društva s građanskim značajem, pa zbog toga tu i nije moglo prije biti životvorne baze za nacionalnu književnost. Za relativno bogatu mađarsku književnost XVII – XVIII stoljeća na primjer veoma je karakteristično što je ona ostala u regionalnim i konfesionalnim okvirima, što joj je nedostajao jedinstven književni život i kritika i što je uz to i latinski jezik imao svoja snažna uporišta u njoj. Mađarska književnost jedinstvenog jezika i duha, koja se opredjeljuje prema određenim centrima – slično drugim istočnoevropskim književnostima – uobličavala se tek krajem XVIII stoljeća. Nekako istodobno s istočnoevropskim književnostima u XIX stoljeću postaju samostalne nacionalne književnosti i kolonijalne književnosti Sjeverne i Južne Amerike, koje su bile njegovane na jezicima matičnih zemalja. Štaviše, nastajanje nacionalnih književnosti traje i u našem stoljeću: književnosti brojnih nerazvijenih ili u svome razvoju spriječenih naroda razvile su se u nacionalne književnosti tek posljednjih decenija, paralelno s nastajanjem njihova nacionalnog društva. To se događalo ili poslije njihova oslobođenja od kolonijalnog tlačenja, kao u Sovjetskom Savezu u vremenu poslije pobjede socijalističke revolucije, ili pak još prije oslobođenja, kao u Indiji i drugdje, gdje je i nacionalna književnost imala već djelotvornu ulogu u borbama za nezavisnost zemlje.

Postojanje nacionalnih književnosti, nastalih u različita vremena, na različite načine i nakon različitih premisa, u svakom je slučaju dakle neodvojivo od formiranja nacionalnog društva. U nešto manjoj mjeri, ta teza važi i obrnuto: gdje god nastaje moderno nacionalno društvo, nastaje i samostalna nacionalna književnost. Izuzeci su takve specijalne

mногоjezične nacije kao Švicarska, gdje ne postoji jedan vladajući nacionalni jezik, a on je bezuvjetno potreban za nacionalnu književnost. Prema tome, premda postoji švicarsko nacionalno društvo, koje ima i bogatu njemačku, francusku, talijansku, reto-romansku književnost, teško da je opravdano govoriti i o švicarskoj nacionalnoj književnosti, unatoč brojnim zajedničkim crtama spomenutih književnosti sa švicarskoga tla.

Na temelju promatranja pitanja nacionalne književnosti u ogledalu društvenog razvitka postaje razumljiv i problem takvih književnosti kao što je provansalska ili katalonska. Obje imaju poseban jezik, ali su, unatoč tome, za srednjega vijeka još osebujna provansalska i katalonska književnost usahnule u vrijeme renesanse, vrijeme nastajanja francuske i španjolske nacije, jer se odvojeno od njih nije formirala provansalska odnosno katalonska nacija. U XIX stoljeću, za vrijeme snažnih nacionalnih pokreta, obje su se književnosti počele ponovo razvijati, pa su i dale svijetu velike pisce, ali one ipak nisu mogle dokrajčiti taj razvoj u nacionalnu književnost jer im je za to i dalje nedostajao bitan uvjet: zasebno nacionalno-ekonomsko jedinstvo i na njegovu temelju nastalo nacionalno društvo.

II

Iz dosadašnjeg pregleda pokazalo se da različite književnosti sačinjavaju određene grupe već prema tome kada i u kakvim su uvjetima i okolnostima dostigle »nacionalnu« fazu svog razvitka. Svako grupiranje krije u sebi opasnost simplificiranja, šematiziranja, pa ipak, razmatranje razvojnih tipova nastalih na taj način ozbiljno poučava. Sada nas od njih pobliže zanima samo srednjoevropski i istočnoevropski tip.

Svrstavanje književnosti po pripadnosti tom tipu, ili bar takvo svrstavanje dobrog dijela njih, ima već dugu prošlost u književnoj znanosti. Učenjaci nacija koje su u pitanju, odnosno različite grane i smjerovi istraživanja nisu se međutim još ni izdaleka složili u tome s kojeg se gledišta može s pravom utvrditi sličnost odnosno srodnost istočnoevropskih književnih povijesti. Pa kako nastojim da pomoću svog shvaćanja o nastajanju »nacionalne književnosti«, na način koji odudara od tradicionalnih mišljenja, odredim kakve bitne povezanosti postoje između istočnoevropskih književnosti, to je bezuvjetno potrebno da se još jednom osvrnem na svoja glavna stajališta.

Među književnopovijesnim granama koje istočnoevropske književnosti spajaju u veće jedinstvo, najstarija je ona koja se bavi ukupnim komparativnim istraživanjem slavenskih književnosti, pa i raspoláže najbogatijom tradicijom i rezultatima. Jezično srodstvo i povijesne i kulturne veze među slavenskim narodima čine očitim da je komparativna slavenska književna povijest vrlo plodonosna za znanost. Bilo je već više značajnih pothvata oko toga, počevši od pregleda Jána Machala

u 3 sveska do nacрта D. Čiževskog pod naslovom *Outline of Comparative Slavic Literatures* (1952). Čiževski se u uvodu svoga rada osvrće na specijalna pitanja i teškoće na koje istraživači komparativne povijesti slavenskih književnosti nailaze. Iz tih se napomena vidi i to kakve on pojave smatra specifičnima za povijesni razvoj slavenskih književnosti. Ostavljajući po strani pitanje da li je autor sretno isticao najkarakterističnije zajedničke specifičnosti slavenskih književnosti, uzet ćemo nekoliko primjera da bismo na njima utvrdili jesu li karakteristične slavenske osobine one koje on navodi?

Pozivajući se na ruske, ukrajinske, slovačke primjere, on spominje, među ostalim, tijesnu vezu slavenskih književnosti s folklorom i tvrdi da je ta veza znatno tješnija nego u zapadnim književnostima. To je nesumnjivo tačno, ali nije li to isto tako karakteristično i za neslavenske književnosti Istočne Evrope? Dovoljno je ukazati na finsku književnost, koja je stvorila *Kalevalu*, na estonsku s njenim *Kalevipoegom*, na rumunjsku, i te kako tijesno vezanu uz folklor, ili na mađarsku poeziju XIX stoljeća što se obnavljala pomoću narodne poezije, pa je jasno da se ne radi o posebnoj slavenskoj nego o općoj istočnoevropskoj pojavi. Štaviše, postoji i slavenska književnost, književnost češkog naroda, koji je u prošlosti u najvišoj mjeri stekao građanski stupanj, a književnost mu se bitno manje veže za folklor nego ma koja od već spomenutih slavenskih književnosti. Važna je i ova tvrdnja Čiževskog: »The Slavic literatures in many cases followed their own paths of development, and these do not coincide or incompletely coincide with the paths of world literature« (str. 5). Sve to možemo doslovno tako kazati i o mađarskoj i o rumunjskoj književnosti; pojedine faze tih književnosti vremenski mnogo više koincidiraju s odgovarajućim fazama književnosti okolnih slavenskih naroda nego s velikim zapadnim književnostima. A ne može se smatrati specifičnom slavenskom književnopovijesnom pojavom ni to što je krajem XVIII ili početkom XIX stoljeća u većini slavenskih književnosti došlo do obimne jezične reforme i što je tada književnicima pripao zadatak da osposobe jezik za suvremene građanske i nacionalne potrebe. U isto vrijeme uslijedila je obnova jezika velikih razmjera i kod Rumunja i Mađara, ali su se u to vrijeme i finska i estonska, pa dapače i novogrčka književnost borile da riješe pitanje jezika. Očita je bila stanovita društvena i kulturna zaostalost istočnoevropskih naroda u tome, zbog čega je postalo potrebno stvarati jezična sredstva za ubrzanje njihova razvitka, a to nije neka posebna specifičnost slavenskih književnosti. Ali čak i kad se Čiževski poziva na takve konkretne pojave, kao na primjer na ujedinjavajuću ulogu upotrebe staroslavenskog crkvenog jezika, ili, s druge strane, na husitizam, nameće se odmah potreba korekcije: i književnost Rumunja započela je na staroslavenskom crkvenom jeziku, a husitizam je najviše odjeka imao, pored češke i slovačke, u mađarskoj književnosti. Kad bih nastavio ana-

lizirati pojave koje Čiževski smatra specifično slavenskima, ostalo bi na kraju kao jedina zajednička slavenska specifičnost ono što se odnosi na jezik, a to su određene osobine metrike i stilistike, premda buduća istraživanja mogu donijeti iznenađenja i u tom pogledu.

Do sličnih rezultata možemo doći i kad razmatramo detaljnu komparativnu obradu jedne epohe slavenskih književnosti, kao na primjer nedavno objavljenu zanimljivu knjigu A. Angyala o slavenskom baroku (*Die slawische Barockwelt*, 1961). Pojave koje autor često naziva »echt slawisch« mogu se pronaći redom i u pojedinim neslavenskim istočnoevropskim književnostima. I sam autor je svjestan toga, pa je zato i prisiljen da proširi svoje izlaganje na brojne pojave mađarske i rumunjske književnosti. Tako se često upravo iz njegove knjige saznaje da je ono što on registrira kao slavensku pojavu – recimo u hrvatskoj baroknoj književnosti – u bližem srodstvu sa susjednom mađarskom književnošću istoga doba nego eventualno s udaljenijom ukrajinskom ili ruskom književnošću. Zato, bez želje da poričem opravdanost komparativnog istraživanja slavenskih književnosti, moram doći do zaključka da taj pravac istraživanja nije sam po sebi kadar da se na zadovoljavajući način dohvati kompleksne problematike istočnoevropskih književnosti. Mada golemu većina istočnoevropskih naroda pripada slavenstvu i mada su slavenske književnosti najviše pridonosile bogaćenju zajedničke književne riznice Istočne Evrope, poistovetiti književnost Istočne Evrope sa slavenskim književnostima značilo bi njegovati romantičnu iluziju iz prošlog stoljeća. Pored slavenskog pravca zajedničkog istraživanja istočnoevropskih književnosti, štaviše, donekle i nasuprot njemu, postojala je takozvana podunavska ili manje sretno nazvana srednjoevropska koncepcija istraživanja. Pod Podunavljem odnosno Srednjom Evropom razumio se teritorij u kojem žive podunavski narodi a uračunavala se u nj često i Austrija; katkad su tu bili ubrajani i Poljaci, dapače i Ukrajinci, te bi taj pojam time bio proširen na čitavu golemu zonu u kojoj žive mnogi narodi između njemačkog, talijanskog i ruskog jezičnog područja. Ne može se poricati da i ta zamisao ima svoje realne osnove. U toku historije često je, uslijed različitih političkih, ekonomskih i društvenih okolnosti, više naroda živjelo zajedno u jednoj državi a različite su države za kraće ili dulje vrijeme bile sjedinjene. Dovoljno je ovaj put ukazati na mnogonacionalnu staru Mađarsku, na mađarsko-hrvatsku personalnu uniju, a naročito na tako otporno Habsburško carstvo s teritorijima ne samo austrijskim, češkim, slovačkim, mađarskim, rumunjskim i južnoslavenskim nego, s vremenom, i znatnim poljskim i ukrajinskim područjima, da bi nam bilo jasno: za tijesne uzajamne odnose slavenskih i neslavenskih naroda, žitelja tih teritorija, bili su dati historijski uvjeti. Da su iz svega toga proistjecala zajednička duhovna i književna stremljenja tih naroda, to se već vrlo rano spoznalo, kao što pokazuje primjer udruženja što ga je zasnovao Konrad Celtis oko god.

1500. pod nazivom *Sodalitas Litteraria Danubiana*, a u kojem su sudjelovali austrijski, češki i mađarski humanisti. Zamisao književnog jedinstva takozvanog Podunavlja vodi dakle svoje porijeklo već iz početka XVI stoljeća.

Književna znanost počela je izvlačiti konzekvencije iz tih činjenica relativno kasno. Jedan mađarski germanist, Jakov Bleyer, prvi je postavio teoriju o tome da su podunavske književnosti, a mađarska u prvom redu, zavisne od duhovnog zračenja Beča; da te književnosti skuplja u jedinstvo centralni, upravljački utjecaj Beča te da i rezultate zapadnoevropskih književnosti prenosi k njima u prvom redu austrijski glavni grad. To jednostrano stajalište, koje je pojednostavnilo pitanje i s kojeg se nastojalo opravdati njemački imperijalizam što je sve više prodirao na Istok, izazvalo je oštru kritiku protiv sebe. U tom je smislu najzaslužnije bilo predavanje Šandora Eckharta, održano na Prvom međunarodnom književnopovijesnom kongresu god. 1931. u Budimpešti, u kojemu je on uvjerljivo pobijao krivu tvrdnju o ulozi Beča kao jedinog kulturnog posrednika i ukazao, s druge strane, na utjecaj mađarske književnosti na književnosti susjednih nacija, a pogotovo na vrlo veliku ulogu Budima i Pešte u obnovi rumunjske, srpske i slovačke književnosti početkom XIX stoljeća. Iz svojih konstatacija, zasnovanih na činjenicama, Eckhart doduše nije izvlačio jednostrano uopćavane konzekvencije, ali ipak – mađarsko komparativno književnopovijesno istraživanje između dva rata bilo je usmjereno prvenstveno na utjecaj mađarske književnosti na rumunjsku, slovačku, južnoslavensku književnost, a manje na one poticaje koje je mađarska književnost dobivala od susjednih naroda, premda ni takva istraživanja nisu bila potpuno odsutna. Srednjoevropsko ili podunavsko komparativno književnopovijesno istraživanje prerاسlo je tridesetih godina gotovo u pokret, koji je u Mađarskoj imao za propagatore ne samo odlične učenjake nego i značajne pisce (na primjer Lászla Németha). Osim tih realnih naučnih spoznaja, na taj su rad međutim utjecali i mnogovrsni drugi, kako zdravi tako i nezdravi politički činioci. Prije svega mađarski nacionalizam, koji je taj istraživački pravac činio a priori nepopularnim u književnopovijesnoj znanosti susjednih naroda; ta htjeli to njihovi autori ili ne htjeli, u ta se djela često kradomice uvlačila kriva ideja o tobožnjoj povijesno vodećoj ulozi mađarske kulture, mađarske književnosti u Podunavlju, a isto tako kritika već izložene koncepcije slavenskog jedinstva s mađarske nacionalističke strane. S druge pak strane dolazila je tu do izražaja misao da su srednjoevropski mali narodi upućeni jedni na druge i da predstavljaju cjelinu, a bila je koncipirana tako da je imala dijelom protunjemačku, dijelom proturuskou oštricu, odnosno antifašističko ili antisovjetsko obilježje, ili jedno i drugo odjednom. Ali bila je u nizu tih istraživanja ozbiljno prisutna i pozitivna težnja za izmirivanjem naroda suprotstavljenih jednih drugima s protivnih nacionalnih stajališta. Jedan dio tih

političkih motiva, nacionalistički i antisovjetski pogledi naime značili su, naravno, veliko opterećenje tada u Mađarskoj živog komparativno-povijesnog istraživanja srednjoevropske književnosti, pa je iz toga sljedilo da među njegovim rezultatima ima mnogo diskutabilnih ili da su često i ispravne naučne postavke pomiješane sa sumnjivim tendencijama.

Unatoč svemu tome bilo je u sklopu podunavskog srednjoevropskog istraživanja sakupljeno vrlo mnogo naučnog materijala koji je mogao služiti i za temelj prvog pokušaja sinteze. Nacrt jedne takve podunavske komparativne književnopovijesne sinteze treba da zahvalimo Lászlóu Gáldiju koji je, u svome radu pod naslovom *Jezična struktura Podunavlja – Književni razvoj Podunavlja* (1947), nastojao da staloženo sumira rezultate istraživanja tog predmeta. Po tom sumiranju možemo ustanoviti da je srednjoevropsko komparativno književnopovijesno istraživanje razotkrilo čitav niz veza koje zaslužuju pažnju i koje su pozdane. Ali ako ispitujemo ima li podunavskih specifičnosti u evropskim književnostima i koje su to, pokazuje se da one po svojoj suštini ne odstupaju od osobina ruske književnosti i da im još manje mogu biti suprotstavljene, nego su im u većini slučajeva paralelne ili su istovetne s njima. Štaviše, književnosti pojedinih srednjoevropskih naroda bile su u toku povijesnog razvoja često mnogo sličnije ruskoj književnosti nego književnosti kojeg drugog susjednog malog naroda.

Kao što nije moguće promatrati književnosti Istočne Evrope a da se ne promatraju književnosti slavenskih naroda, isto tako nije moguće istraživati problematiku istočnoevropskih književnosti gledajući ih samo iz Podunavlja a isključujući rusku književnost. Dok iza slavenske koncepcije istočnoevropskih književnosti nastavlja da traje romantika sve-slavenskog nacionalizma, dotle je podunavska koncepcija, opet, zastarjelo nasljeđe nekadašnjih državnih kompleksa: Austro-ugarske monarhije i tzv. »velike« Mađarske, koje je historija odavno već i definitivno učinila nesuvremenima.

Budući da se u Srednjoj odnosno Istočnoj Evropi između slavenske i neslavenske, dunavske i nedunavske književnosti teško može povući neka oštra granica, postupit ćemo ispravno ako potražimo zajedničke crte razvoja i osnovne paralele povijesti svih, tu nastalih književnosti. Na tu je mogućnost prvi put skrenuo pažnju jedan, u međunarodnoj znanstvenoj književnosti prilično zaboravljeni njemački rad, knjiga K. Dietericha pod naslovom *Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt* (1911). Podaci u tom, prije više od pola stoljeća objavljenom radu vrlo su netačni. Javlja se u njemu i avet one zapadnjačke, tačnije njemačke »superiornosti«: istočnoevropske književnosti npr. autor zove, u odnosu prema zapadnima, »kolonijalnim književnostima«. Pa ipak, unatoč tim slabostima, tu je i ne nadano mnogo Dieterichovih ispravnih spoznaja. Tako on ispravno utvrđuje više takvih svojstava koja su obilježja gotovo svih istočnoevrop-

skih književnosti i po kojima se one zajednički razlikuju od zapadnoevropskih kako velikih tako i malih književnosti. Među tim pojavama on izlaže, na primjer, posebno veliku ulogu folklora a još više značenje što su ga imali snažan preobražaj i preokret nastali u razvoju tih književnosti krajem XVIII odnosno početkom XIX stoljeća. Pogrešno dođu tvrdi da je srednji vijek kod istočnoevropskih književnosti trajao do XVIII stoljeća, ali pravo ima kad naglašava da su te književnosti, koje su se upravo tada preporodile, ispunile par excellence važnu društvenu, nacionalnu i ideološku funkciju u životu svojih nacija. »Eine nationale, soziale und geistige Befreiung herbeizuführen« – piše on – »dazu war im Osten in erster Linie das geistige Kampfmittel in der Literatur gegeben.« Dieterich tačno ukazuje i na neke historijske uzroke svojevrsnog istočnoevropskog književnog razvoja, tako na pustošenja prilikom mongolske i turske invazije i – a to je najvažnije – na odsutnost građanstva sličnog zapadnoevropskom građanstvu i na odsutnost gradske kulture.

Za razliku od slavenske koncepcije, zasnovane na principu jezične i narodne srodnosti, i od podunavske teorije, sazdate na anahronističkim povijesnim tradicijama, Dieterich dakle – htio ne htio – sažima istočnoevropske književnosti na osnovu povijesnih i društvenih okolnosti u jedinstvo. On pogađa i suštinu međusobne pripadnosti i tipološke identičnosti tih književnosti kad ističe obnovu izvršenu negdje oko god. 1800. u svim istočnoevropskim književnostima. Obratimo li i najveću pažnju na nacionalne osobine pojedinih istočnoevropskih književnosti, jasno je i tada da se njihova povijest može dijeliti, a gotovo je već i tradicija da se dijeli na starije razdoblje, uglavnom prije prosvjetiteljstva i romantike, i na novije razdoblje koje je počelo s njima. Dapače, povijesti nekih manjih književnosti, estonske, letonske, litvanske, jidiš, albanske, zapravo počinju tek tada. Kronoloških pomicanja ima, ali do velikog obrata dolazi svagdje oko god. 1800. Nastupanje prosvjetiteljstva, pa romantike značilo je, naravno, početak novih razdoblja i u povijestima zapadnoevropskih književnosti; to međutim nije dovelo u njima do tako dalekosežnih promjena, do obnavljanja, kao u istočnoevropskim književnostima. Karakteristično je da je u povijesti gotovo svih istočnoevropskih književnosti nastao i bio prihvaćen pojam »stare književnosti« a obuhvaća srednjovjekovno, renesansno i barokno razdoblje tih književnosti. U zapadnoevropskim književnostima nikome ne bi palo na um da pravi takvo razlikovanje, a u njihovoj je povijesti slično značajan obrat, kao onaj u istočnoevropskim povijestima oko god. 1800, uslijedio još za renesanse.

Ali taj obrat nije bio drugo do nastajanje »nacionalne književnosti«, tj. razvijanje pojedinih književnosti u nacionalne. Renesansa je značila novo razdoblje i u zapadnoevropskim i u istočnoevropskim književnostima isto onako kako i prosvjetiteljstvo i romantika. Po tome u koje su

vrijeme književnosti postale u modernom smislu nacionalne književnosti, bilo je doba renesanse, tj. uglavnom XVI stoljeće, za jedne a doba prosvjetiteljstva i romantike, tj. deceniji oko god. 1800, za druge ona epoha u kojoj je došlo do većih, odlučnijih promjena u njima i do njihova preobražaja. Velika promjena u slučaju oba razvojna tipa nesumnjivo je bila povezana s nastajanjem nacije, s formiranjem nacionalnog društva, a ono je bilo posljedica krize feudalnog ekonomskog i društvenog poretka, odnosno posljedica prodiranja građanskog razvitka. Upravo po njime su se putovi Zapadne i Istočne Evrope u doba renesanse razilazili. Na Zapadu je tada otpočeo kapitalistički razvitak, gradovi su cvjetali, kmetstvo je postepeno prestajalo. Na Istoku se, obratno, u to vrijeme sistem veleposjeda učvrstio više nego ikad prije, nastalo je tzv. drugo kmetstvo, mnogo strože i neslobodnije od srednjovjekovnog, zaustavio se razvitak gradova. Pa kad je tri stoljeća kasnije, u XIX stoljeću, u zemljama Istočne Evrope građanski preobražaj uzeo maha, to se nije dogodilo na tlu industrijskog nego mnogo više na tlu agrarnog kapitalizma, a vodeću ulogu u tom preobražaju prilično dugo nije igralo građanstvo u modernom smislu, nego jedino plemstvo koje se zaputilo u građanski život.

Ta su dva različita pravca novovjekovnog povijesno-društvenog razvitka bila ono što je u krajnjoj konzekvenciji odredilo bitne razlike, uočljive u razvitku zapadnoevropskih i istočnoevropskih književnosti. Nije u pitanju samo kronološko pomicanje: za nekoliko stoljeća nego i to što se taj proces na Zapadu odvijao u posebnim uvjetima, a u posebnima, opet, na Istoku. U velikom zamahu zapadnih književnosti u doba renesanse nije naime nacionalno gledište imalo onu prvu ulogu kao u obnovi istočnoevropskih književnosti krajem XVIII stoljeća. U Zapadnoj Evropi nacionalne su književnosti nastajale u znaku humanizma i laiciziranja duhovnog života. U Srednjoj i Istočnoj Evropi javili su se tri stoljeća kasnije nacionalna ideja i sve jači nacionalizam tako nadmoćno da se ondje u književnostima brzo stišavao racionalistički i kozmopolitski glas prosvjetiteljstva. A dalekosežne posljedice imala je i činjenica što su se nacionalni pokreti u tim zemljama oslanjali u prvom redu na plemstvo i na seljaštvo odnosno na inteligenciju porijeklom iz tih klasa, umjesto na jaku svjesnu modernu buržoaziju kao u Francuskoj, u Engleskoj.

III

Iz specifičnosti nacionalnog razvitka istočnoevropskih književnosti treba izvući više zaključaka i s obzirom na njihove starije i s obzirom na njihove novije epohe. Prije svega treba odgovoriti na jedno od najkritičnijih pitanja, naime na pitanje o nacionalnoj pripadnosti pojedinih pisaca.

Koji pisci, koja djela pripadaju određenoj nacionalnoj književnosti? Što moraju sadržavati pojedine povijesti nacionalnih književnosti? Na ta pitanja lako je odgovoriti u slučaju kad neki pisac svjesno ističe svoju isključivu pripadnost jednoj naciji odnosno nacionalnoj književnosti, pa to i u svojim djelima odlučno izražava. To se međutim dešava samo u učvršćenim, razvijenim nacionalnim društvima, tj. u onoj fazi književnog razvitka koja je već nacionalna. U zapadnoevropskim književnostima od vremena renesanse a u istočnoevropskim književnostima počevši od XIX stoljeća rijetko je kad potrebno odlučivati o tome u povijesti koje književnosti neki pisac ima svoje mjesto. Premda i pri tom ne škodi oprez. Franz Kafka na primjer može se možda u krajnjoj konzekvenciji smatrati austrijskim piscem, ali on ni iz njemačke književne povijesti ne može izostati i, dapače, teško je zamisliva ozbiljna povijest češke književnosti koja bi šutke prešla preko književnog rada Kafke i njemačkih pisaca iz Praga uopće.

U periodima prije konačnog formiranja nacionalne književnosti, tj. u srednjem vijeku, odnosno u Srednjoj i Istočnoj Evropi sve do kraja XVIII stoljeća, već je mnogo teže odlučiti o tom pitanju. Istina, u većini slučajeva nacionalna odnosno književna pripadnost pisaca nije ni tada nesigurna; nikad nitko nije osporavao da je na primjer Kochowski poljski, Pázmány mađarski, Gundulić hrvatski pisac budući da se to samo po sebi razumije. Tražimo li međutim opće načelo, odlučan kriterij za svrstavanje pisaca u okvire neke književnosti, tj. gledište s kojega se mogu riješiti svi diskutabilni slučajevi, tada se smjesta pokaže da ga ne možemo naći. Jer ni jezik djela, ni nacionalno porijeklo pisaca, ni državni teritorij koji služi za mjesto njihova djelovanja, ni duhovnu, kulturnu okolinu njihove djelatnosti ne možemo smatrati jedinim i posve sigurnim odlučnim faktorom. Evo slučaja Janusa Pannoniusa. Po jeziku on svoje mjesto ima isključivo u univerzalnoj latinskoj književnosti; porijeklom je hrvatski pisac; po osobitosti svoje poezije, po stilu, po koloritu on organski pripada talijanskoj humanističkoj poeziji; kao jedan od vodećih državnika Mađarske i ujedno literarni zagovornik političkih težnja kralja Matije on je mađarski pjesnik. Književna povijest nacionalističkog duha iz prošlosti pribjegavala je u takvim slučajevima čas jednom, čas drugom gledištu, prema tome koje je bolje odgovaralo svrsi da se dotični pisci uvrste isključivo u jednu ili u drugu književnost.

Rješenju pitanja približavamo se ako nacionalnu književnost ne smatramo inventarom u koji unosimo, odnosno iz kojega isključujemo pisce i književna djela prema gledištima sitničavog nacionalizma, nego ako je smatramo organizmom koji se pojavljuje na određenom visokom stupnju društvenog razvitka, koji se u toku historije formira i mijenja onako kako sam to već nastojao ustanoviti. Nacionalna književnost plod je nekog nacionalnog društva, i kao što su pojedina nacionalna društva nastala kao rezultat složenih i dugotrajnih historijskih zbivanja, tako su

nastale i nacionalne književnosti. Iz toga slijedi da su prije nego je taj razvoj dostigao svoj vrhunac, tj. prije nego su se nacije iskristalizirale i oštro odvojile jedne od drugih, njihove granice često bile nejasne. Što se tiče pretpovijesti, ranijih epoha nacionalnih književnosti, ne možemo drugo nego da, ostavljajući po strani pitanje jezika, porijekla ili teritorija, bilježimo književne rezultate zajednica ili društava za koja se može smatrati da su bila prethodni stadij za nacije.

Ako se stavimo na stanovište da je povijest neke književnosti identična s poviješću književnosti zajednice ili društva, moramo njen nacionalni period u pogledu jezika oštro odijeliti od prethodnog perioda. Jer dok su književni produkti jednog društva poslije njegova završenog preobražaja u naciju pisani gotovo isključivo na nacionalnom jeziku, prije toga to ni izdaleka nije bio slučaj. Napisati povijest srednjovjekovne književnosti pojedinih naroda nije moguće a da u njoj ne dobiju svoje mjesto i djela napisana u latinskom jeziku. U uobličavanju nacionalne književnosti djela na latinskom ne igraju naime ni po čemu manju ulogu od onih koja su napisana na materinskom jeziku. Istina je, doduše, da se pismenost na materinskom jeziku, u početku bespomoćna, s vremenom razvije do takve razine da može postati sirovo, a kasnije ipak jedino izražajno sredstvo nacionalne književnosti neke zemlje, ali s druge strane se često nacionalne ideje, prvi znaci nacionalne svijesti, prvi put javljaju u književnosti te iste zemlje na latinskom jeziku. U srednjem vijeku i djelomično u doba renesanse – u Istočnoj Evropi dapače još i u čitavom periodu baroka – književnosti na latinskom i na materinskom jeziku zajednički su udovoljavale potrebama društva i zajednički su ih izražavale. A s obzirom na okvir povijesti nacionalne književnosti moramo to smatrati odlučnim.

Zato, što se začetka talijanske književnosti tiče, nije prihvatljiva tradicionalna teza da njena povijest počinje tek u XIII stoljeću kad su se pojavila prva književna ostvarenja na materinskom jeziku. Nove su se civilizacije naime, nastale na ruševinama Karolinškog carstva, počele istodobno razvijati u X–XI stoljeću kao prethodnice buduće francuske, talijanske nacionalne kulture i drugih. U Italiji međutim književni jezik talijanskog društva koje je tek nastajalo bio je, uslijed dominacije latinske tradicije, još i u XI–XII stoljeću latinski, a ne govorni jezik naroda. Isto tako ni početak mađarske književne povijesti ne može se računati od najranijeg poznatog jezičnog spomenika na mađarskom, nastalog oko god. 1200, jer su već u XI–XII stoljeću nastajale na latinskom, jedna za drugom, legende i himne o mađarskim svetim kraljevima, odnosno povijesni radovi o djelima Mađara. Ti latinski napisi udovoljavali su potrebama dinastije odnosno ranog mađarskog feudalnog društva i crkve; iako su njihova uloga i značenje u sveopćoj srednjovjekovnoj latinskoj književnosti bili minimalni, to veći su oni bili u pogledu nastajanja mađarske književnosti. Pa kako su za sve književnosti

zapadnog kršćanskog svijeta značajna latinska djela, takvu su važnu ulogu imali starocrkveni slavenski radovi u prethistoriji nacionalne književnosti u slučajevima nekih slavenskih naroda i rumunjskog naroda. Staviše, srednjovjekovnoj povijesti nekih slavenskih književnosti, kao npr. češkoj, pripadaju uz češke radove i djela na latinskom i starocrkvenom slavenskom jeziku.

Književna djela pisana na internacionalnim, mrtvim jezicima ne mogu međutim biti uvijek vezana za književnost isključivo jednog ili drugog naroda. Do upotrebe latinskog odnosno starocrkvenog slavenskog jezika došlo je upravo zato da bi pisci mogli govoriti nekolikim narodima, udovoljiti crkvenim i kulturnim potrebama nekolikih zemalja najednput i služiti političkim i državnim interesima mnogonacionalnih zemalja. Upravo zbog toga nije nimalo neobično ako istoga pisca, isto djelo spominju književne povijesti nekolikih naroda. Ako se pisci iz ranijih stoljeća u mnogim slučajevima nisu nacionalno opredijelili, onda je njihovo naknadno opredjeljivanje nehistorijsko krivotvorenje književne povijesti. Vezati npr. djelatnost Ćirila i Metoda jedino uz povijest jedne ili druge slavenske književnosti nije moguće; ta je djelatnost očito dio povijesti i bugarske, slovačke, češke i drugih književnosti.

Vrlo je poučno u tom pogledu pitanje latinske književnosti stare Mađarske. Prije nastajanja građanskih nacija feudalni, politički, državni, crkveni okviri bili su jači činioci oblikovanja društva nego etnički i jezični momenti. Budući da je stara Mađarska dugo vrijeme bila trajna politička tvorevina, nastalo je u feudalno vrijeme jedno ugarsko društvo unatoč mnogojezičnosti zemlje. Državnim, političkim, staleškim okvirima skupljene su bile u jedinstvo različite nacionalnosti, a pisci, bili oni Mađari ili ne, nisu radili u nacionalnim nego u državnim odnosno u staleškim ili crkvenim okvirima, pa su i njihov način mišljenja određivali potonji okviri. Tako je nastala i jedna književnost latinskog jezika koja je bila zajednički produkt naroda što su živjeli u staroj Mađarskoj i koja je zajednički preteča i kulturno nasljeđe svih kasnijih nacionalnih književnosti, izniklih na teritoriju te nekadašnje države.

Nije samo jezik te književnosti »ugarske zemlje« bio jedinstven, latinski, nego su i pisci različitih nacionalnosti zastupali istu zajedničku državnu, društvenu svijest – »hungarus« nije značio »mađarski«. Staviše, nisu se samo pisci iz različitih naroda zemlje nego i pojedini njemački, talijanski i drugi pisci, došli izvana i nastanjeni u Mađarskoj, organski uklopili u okvire njene književnosti. U toku srednjega vijeka ne možemo u »nacionalnom« pogledu ni za nijansu otkriti razliku između shvaćanja nekoga kroničara mađarskog porijekla, nekog njemačkog legendopisca u službi arpadovskih kraljeva, hrvatskog humanista kod Hunyadijevih ili talijanskog povjesničara Matijina. Ni jedan naime ne zastupa nacionalne težnje nego je u službi jedne feudalne države odnosno dinastije, pa u skladu s tim izražava državni patriotizam. Ispunjava

li pisac visoku crkvenu ili državnu funkciju, tj. ako je dio, član vladajuće klase, on prisvaja njenu svijest i feudalnu ideologiju nezavisno od svoje nacionalnosti. Dobar je primjer za sve to Janus Pannonius, za koga se otimala i mađarska, i hrvatska, i talijanska književna povijest.

Taj je veliki pjesnik bio porijeklom Hrvat, u toku svog dvanaestogodišnjeg boravka u Italiji postao je, kao što je o njemu pisao njegov veliki humanistički učitelj Guarino da Verona, »po ćudima Talijan«, pa na koncu, kao biskup od Pečuja i Matijin potkancelar, mađarski feudalni velikaš. Sve to nije uzrokovalo ni najmanji problem za njega budući da se ni njegovo mišljenje nije kretalo u nacionalnim kategorijama. Svojom domovinom on je smatrao Panoniju, te nije vidio razliku između predjela nekadašnje rimske provincije južno od Drave i onog drugog, sjeverno od njega. Hrvatska i mađarska Panonija bile su za njega jedna domovina, jedna zemlja; druga mu je domovina bila Italija. Nije pisao ni mađarski, ni hrvatski, ni talijanski, nego samo latinski; a nije se zvao Hrvatom, ni Mađarom, ni Talijanom, nego se zvao »Pannonius«. Kada u jednom epigramu zaziva Boga da dade mir Panoncima (»Iam parce fessis, quase, Pannoniis Pater!« – »Molim te, smiluj se već tim Panoncima umornim, o Oče«) – on jednako misli na Hrvate i na Mađare.

Tome prividno protivurječi samo činjenica što Janus Pannonius jednom prilikom ubraja sebe među Hune. U njegovoj velikoj elegiji pod naslovom *De inundatione* čitamo naime ovaj stih: »Sin Hunni luimus communia crimina soli«. Zanimljivo je da je iz modernog prijevoda te pjesme izostala riječ »Hunni«: »Ako samo mi moramo otkupiti grijehe svijeta« (Vidi: Ivan Česmički, *Pjesme i epigrama*, Zagreb, 1951). Prevodilac je možda smatrao da je pozivanje na Hune, tobožnje pretke Mađara, u suprotnosti s pjesnikovim hrvatskim porijeklom, premda o tome nema ni govora. Srednjovjekovna historijska koncepcija o identičnosti Huna i Mađara trebalo je da služi jačanju samosvijesti plemstva, vladajuće klase mađarske države, a ono se nije nipošto sastojalo samo od Mađara. Riječ je dakle o staleškoj a ne o nacionalnoj svijesti, i dok se mađarski seljak nije ubrajavao u Hune, dotle se barun nemađarske nacionalnosti smatrao Hunom isto onako kao i Mađar koji je bio pripadnik njegova staleža. I premda je izvan sumnje da se ta hunska samosvijest kao izraz hegemonističke oholosti spajala s jakom ksenofobijom, pripadnici nemađarskih nacionalnosti u Mađarskoj, odnosno Hrvati koji su se nalazili u državnom savezu s Mađarima, tačnije: njihova gospoda i plemići, nisu se nikad smatrali tuđincima među plemstvom koje se hvalisalo svojim hunskim porijeklom. A za vladavine kralja Matije shvaćanje mađarske države kao nasljednice carstva Attilina razvijalo se u pravu državnu dinastičku ideologiju, pa su i Matiju samog rado zvali »secundum Attilam«. Bilo je dakle sasvim prirodno što se i Janus, koji

je bio »panonskog« porijekla, uzdigao u prve redove vladajuće feudalne klase zemlje i pripadao Matijinim neposrednim suradnicima, ubrajao među Hune.

Je li prema svemu tome moguće odlučiti kojoj književnosti pripada Janus Pannonius? Očito nije. Njegova djelatnost utječe u povijesni tok i mađarske i hrvatske, pa dapače pomalo i talijanske književnosti. A do sličnog zaključka treba većinom doći i u slučajevima predstavnika latinske književnosti u Mađarskoj općenito. Antonio Bonfini, koji je napisao svoje glavno djelo u Mađarskoj, ne može izostati iz povijesti talijanske, ali ni iz povijesti mađarske književnosti, budući da je njegova mađarska povijest, koju je on napisao po Matijinu nalogu, postala temelj čitave kasnije mađarske nacionalne historiografije. A Matija Bél, najveći učesnik Mađarske u XVIII stoljeću, koji je porijeklom bio napola Mađar, napola Slovak, a koji je velik dio svoga života proveo radeći kao njemački svećenik u Požunu, te jednakom revnošću istraživao probleme mađarskog i slovačkog jezika i nastojao razotkriti historijsku prošlost i porijeklo tih dvaju naroda »svoje domovine« – zar se on može smatrati samo slovačkim ili samo mađarskim piscem? Najstarija mađarska književna historiografija postupala je posve nehistorijski kada je tu latinsku književnost, nastalu u Mađarskoj, jednostavno ekspropriirala u korist mađarstva smatrajući je isključivo dijelom mađarske književnosti. Isto je tako međutim krivo i promašeno svako nastojanje da se na temelju porijekla pojedinih pisaca ospori pravo književnim povijestima da nekoliko tih povijesti ubroji djelatnost takvih pisaca u svoja dostignuća. Ono što se nije u svoje vrijeme opredijelilo s nacionalnoga gledišta i što je zajedničko nasljeđe, to ni potomstvo nema pravo da okvalificira kao isključivu nacionalnu svojinu jednog ili drugog naroda.

Sve to ne važi samo za latinsku književnost; često naime nije moguće nacionalno odijeliti ni stare pisce koji su pisali na materinskom jeziku. Ima za to brojnih primjera iz mnogonacionalne stare Mađarske. Gáspár Heltai iz Kolozsvára govorio je o sebi do kraja života kao o svjesnom Saksoncu, mađarski je naučio vrlo kasno, tj. kad je imao otprilike četrdeset godina, a ipak je postao po svojim djelima majstorski mađarski prozni pisac XVI stoljeća. Petar Beniczky, koji je živio u sredini XVII stoljeća, bio je i mađarski i slovački pjesnik; a u pjesmarice iz XVII-XVIII stoljeća, pisane rukom, ulazile su bez redosljeda, šaroliko pomiješane mađarske, latinske, slovačke, njemačke, rumunjske pjesme. U burno vrijeme saksonske odnosno mađarske reformacije u Erdelju štampane su prve knjige na rumunjskom, dok je Benedek Szölösy u težnji za uspjehom protureformacije priredio za štampu mađarske i slovačke katoličke crkvene pjesme istodobno, davši i jednoj i drugoj zbirci naslov *Cantus Catholici*.

Najpoučniji je međutim slučaj dvaju Zrinskih. Prema tradicionalnom hrvatskom shvaćanju, obojica su bili Hrvati, samo što je Nikola svoja

djela napisao mađarski. Mađarska nacionalistička historiografija prikazala je opet obojicu kao Mađare a s negodovanjem je registrirala da je Petar ipak postao hrvatski pisac. Treba priznati da su se i za jedno i za drugo stajalište mogle navesti obilne činjenice, ali – naravno – samo samovoljno izabrane. Nacionalna apologetika nikad ne teži za objektivnom istinom nego traži dokaze za neku a priori postavljenu tezu. O tome se radi i u ovom slučaju; uočimo li, naime, ukupnost i sistem činjenica, ubrzo se pokaže da cijela ta diskusija iz prošlosti, pa i način postavljanja pitanja uopće, nisu imali nikakva smisla ni opravdanosti.

Hrvatska obitelj Zrinski postala je od sredine XVII stoljeća dvojezična pošto je zbog prodiranja Turske stekla imanja sjevernije, na području na kojem je etnički sastav bio djelomično mađarski. To nije bila izolirana pojava budući da je od konca XV stoljeća otpočela gotovo prava seoba naroda s ugrožavanog Juga prema Sjeveru; velik broj hrvatskih i južnih mađarskih veleposjednika plemića, dapače i kmetova, preseljavao se u sigurnije krajeve. Jedan dio hrvatske aristokracije tada se potpuno izmiješao s mađarskom aristokracijom; slično Zrinskim, i Keglevići i Draškovići stupili su u ženidbene odnose sa sinovima i kćerima mađarskih obitelji te su postali dvojezični; štaviše, bilo je među njima i više onih koji su se bavili književničkom djelatnošću na mađarskom jeziku. I obratno, kad je neka mađarska aristokratska obitelj stekla imanja u Hrvatskoj, kao npr. obitelj Erdödy, ona se napola pohrvatila. Na isti su način postale brojne dvojezične mađarske aristokratske obitelji, koje su u XVI stoljeću stekle nove posjede na slovačkom jezičnom području, u sjevernom dijelu tadašnje Mađarske. Kojim su se jezikom one služile, to nije bilo određeno principijelnim stavom, ni nacionalnom sviješću, nego svrsishodnošću, a oduični su za svaku od njih bili praktični momenti, utjecaj okoline, ali uglavnom položaj posjeda. To se odnosi i na Nikolu i na Petra Zrinskog.

Koji je bio materinski jezik sinova Jurja Zrinskog mlađeg i Magdalene Széchy, mađarski ili hrvatski, to ne znamo, a to zapravo nije ni važno. Posve je sigurno da su za ranog djetinjstva već jednako dobro govorili oba jezika, pa su se njime kasnije jednako služili i u pismu. Sačuvano je jedno pismo na mađarskom Adamu Batthyányju od 27. prosinca 1663, polovicu kojeg je pisao Nikola a drugu polovicu Petar. (Vidi: *Pisma dvaju Zrinskih iz Körmonda*. Izdao Béla Iványi. Budapest, 1943, str. 57-59.) U njemu savršeno dobro pišu obojica, a stil dvanaestogodišnjeg Petra možda je čak sočniji od stila njegova godinu dana starijeg brata. Hrvatsko pismo od njih iz tog vremena nije na žalost sačuvano, ali je izvan sumnje da su se sa svojim hrvatskim rođacima, opet, dopisivali na isto tako dobrom hrvatskom jeziku. Što se kasnije Nikola služio pretežno mađarskim a Petar hrvatskim jezikom i u govoru i u pismu, uzrok tomu nisu bile neke prirodne naklonosti ni suprotne nacionalne simpatije, nego jednostavno to što su prilikom diobe obiteljske

imovine Nikoli pripali sjeverni, međumurski posjedi a Petru južni, primorski. Petar je dakle proveo velik dio života na čisto hrvatskom jezičnom području a Nikola u području s miješanim stanovništvom. Kako Međumurje ni administrativno ni vojnički nije pripadalo Hrvatskoj, Nikolu su državna politika, briga za obranu prekodunavskih tvrđava, društveni odnosi vezali u prvom redu za mađarske vojničke i aristokratske krugove. I jezik mu je nužno postao mađarski, pa je kao pjesnik pjevao i pisao na njemu.

Nikola Zrinski bio je dakle mađarski književnik, a koja mu je za-pravo bila nacionalnost? Odgovor je jednostavan: ni mađarska i hrvatska. On se jednako ponosio svojim hrvatstvom i svojim mađarstvom. Nespojivima ih je smatrao samo nacionalizam prošlog stoljeća, on nije. U svome radu pod naslovom *Török áfium* (*Turski opijum*), u kojemu požuruje stvaranje nove stalne vojske, on je posve prirodno pisao: »... svi, koji smo Mađari, Hrvati, moramo sudjelovati u tome.« To je bio pravi stav Zrinskoga, i svaka je jednostranost pogrešna.

Stariji hrvatski učenjaci rado su navodili iz jednog pisma Nikole Zrinskog zagrebačkom podžupanu Ivanu Ručiću god. 1658. ovu rečenicu: »Ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me Croatam et quidom Zrinium esse scio.« Iz toga su zaključivali da se, premda je bio mađarski pisac, po narodnosti smatrao Hrvatom. Da, samo što je u tom istom pismu, upućujući svoje riječi svome glavnom političkom protivniku, nadbiskupu Lippayju, nekoliko redaka niže Nikola izjavio: »... non tu Ungarus es, nec nos tua natie.« A za naglašavanje toga da je Zrinski bio Mađar, mađarski su se historičari, obratno, mogli pozvati na posvetu *Opsade Sigeta*: »Posvećujem ovo svoje djelo mađarskom plemstvu, dao Bog da bih mu korisno mogao posvetiti svoju krv do posljednje kapi«; ili na posvetu njegovih proznih djela u kojoj se Nikola gorko žalio što se rodio »u vijeku propasti Mađara«, a ne u doba kada je Bog bio »milostiv prema Mađarima i nije odvrtao svoje lice od njih već ga učinio strašnim za one koji sada na nas gledaju sa dosadom i pogrdno nas spominju«; ili na to da je kao moto *Turskog opijuma* napisao: »Ne diraj u Mađara!« Iz svega toga izvlačili su to da se Zrinski po svome osjećanju potpuno poistovetio s Mađarima. To je i istina, samo što je on govorio s isto takvom gorućom strašću i u ime hrvatskog naroda. Dokaz je za to pismo koje je latinski pisao caru Leopoldu I. Original tog pisma nije još na žalost pronađen, ali sam uspio pronaći njegov talijanski prijevod u Veneciji, u Museo Carrer među spisima Giovannija Sagreda. Sagredo je bio poklisar Republike Venecije na bečkom dvoru u godinama poslije 1660, a bio je u tijesnom odnosu sa Zrinskim. Možda je on preveo pismo na talijanski, ali nije isključeno da je to učinio i sâm Zrinski. Datum je bio pri prevođenju izostavljen, ali na osnovu sadržaja pismo je vjerojatno bilo pisano god. 1663. Bu-

dući da je taj odlični napis Zrinskoga objavljen dosad samo u jednom mađarskom časopisu (»Irodalomtörténeti Közlemenyok«, 1962, str. 748-749), vrijedi ga navesti za jugoslavenske čitaoce:

LETTERA DELLA NATION CROATA ALL'IMPERATORE

Sacra Cesarea Maestà

Ecco l'ultime reliquie delle Famiglie e della Gente nostra prostrate à i piedi di Vostra Maestà in di cui potere è il sollevarle, o sollevate accrescerle, ò mirarle vicine d'essere in tutto, e per tutto, disfatto siamo à presentare à Vostra Maestà lettere tali, che serviranno per veri contrasegni dell'estrema nostra ruina, e dalle quali Vostra Maestà potrà copiosamente intendere, quanto furore habbia disposto di vomitare sopra di Noi la rabbia Maomettana, e con quanto insaziabil odio osservi i popoli della Croazia, e machini di sradicarli. Che faremo in tanto Noi? forse aspetteremo con numere sufficiente, e pronto una tanta mole de preparamenti hostili? Tutti i pressidii sono nella maggior parte aperti, e quasi caduti. Carlistat (Karlovac) in particolare, per le muraglie del quale possono passar le carrozze, non è più alcuna guardia, non alcuno, che voglia esser assoldato, non denaro, ch'è il nerve della Guerra, e non speranza d'aiuto delle vicine Provincie, che pure spaventate cominciano più tosto à dubitare di se stesse, che à dar apparenza di poter apportar à noi alcun soccorso. In somma non vi è provisione imaginabile. Lo stesso General dè i confini mal pratico del mestiere, non vi è disciplina dell'ordine militare, non alcuno amore, è cura de soldati, ma un perpetuo livore, una continua dissensione, e una reciproca, e grandissima acerbità d'animi. Ritrovandosi Noi in questa universal perturbazione di cose, intrepidi, forse aspetteremo il formidabile Nemico? qual animo potiamo havere in queste angustie d'animi, e di cose? Non sono adesso quie tempi, che furono anticamente, ò Clementissimo Signore, non è più quell'abbondanza de soggetti, che vi fù una volta, e non si trova qui quella commodità di ricchezze, delle quali, se rincreasceva perderne qualche porzione, dell'altra parte veniva scemato il dolore dal non vedersi totalmente privi di esse, mà se adesso si ha da perdere, si perde tutto in un fiato, e l'infelice posterità indarno piangerà ancor noi morti, e quelle dissipate. Pertanto siamo costretti ad invigilar à casi nostri e à non dissimulare più alla lunga la nostra miseria, ben si porgere instantamente humilissime preghiere, che come s'intende, che il Nemico si voglia far vedere più formidabile del solito nella prossima campagna. Così la Maestà Vostra si risolva di radunar insieme forze equivalenti, e con quelle voglia protegger e diffender amorevol-

mente i suoi fedeli sudditi. Mà se per sorte vedremo, che le nostre querele, e dimande non faccino profitto alcune in questo urgentissimo bisogno, mà che restino le cose tutte nell'ordinario disordine, e ruina, se finalmente non vedremo alcuna ferma, e tempestiva riforma, prevedimente siamo à supplicar genuflessi la Grazia di Vostra Maestà, perchè benignamente senz'alcun segno d'indignazione ci conceda che potiamo diffender le nostre facultà, che stanno tutte esposte alle barbarie dell'inimico, e che potiamo tentare una fortuna più tranquilla, e sicura appresso altri, acciochè una volta, è l'altra noi stessi con le moglie, e figlioli, e con l'infelice nostra posterità ridotti in niente non siamo costretti a passar una misera, et elemosinaria vita. Mà si confidiamo, sperando fermamente, che la Maestà Vostra con animo ardente non mancherà alla parte sua con metter ogni studio in difesa della Fede Christiana, e in particolare di questo affitto Regno, nel quale stà la conservatione degl'altri Regni, e Provincie col provvedere, e regolare tutte le cose necessarie. A noi all'incontro resta solo che per l'hereditaria Religione de nostri Maggiori per la sicurezza della Patria, e per l'ossequio dell'Augustissima Casa d'Austria offeriamo pronto le destre, a preparato il sangue in testimonio della nostra eterna fedeltà.

Taj istaknuti čovjek XVII stoljeća, koji je bio i Mađar i Hrvat, nije bio ni u svome književnom radu obuzet samo mađarskim problemima. U katalogu njegove biblioteke, doduše, jedva nalazimo hrvatskih knjiga, ali je i mađarskih samo nekoliko; njegova su lektira bila uglavnom latinska i talijanska djela. On je međutim jednako revno ispisivao bilješke iz čuvenog djela Mavra Orbinija pod naslovom *Il regno degli Slavi*, koje je imalo tako važnu ulogu u buđenju svijesti slavenskih naroda, kao i iz mađarskih historija Bonfinija i Istvánffyja, koje su bile temelj mađarske nacionalne historiografije. Pri pisanju svoga glavnog djela *Szigeti Ueszdelem (Opsada Sigeta)* on je crpio građu i iz mađarskih i iz hrvatskih pjesničkih izvora. Njegov mlađi brat Petar presadio je dakle na hrvatski takvo remek-djelo u čijem je postanku pjesnička predaja obaju naroda imala jednak udio. *Zrinijada* kao pjesnička struktura ne može se objasniti isključivo razvojem mađarske književnosti, ni iz njega razumjeti. Ona nije takvo neko mađarsko djelo na koje je »utjecala« i hrvatska književnost, nego u nastajanju kojega je i hrvatska književnost imala organski udio. Zato bi u djelu Petra Zrinskog trebalo vidjeti ne toliko prijevod jednog mađarskog djela, već mnogo više hrvatsku varijantu zajedničkog ploda obiju književnosti. Prvenstvo mađarske varijante treba jednostavno zahvaliti činjenici što je od dvojice braće Zrinski veći genij bio onaj koji je pisao mađarski. Trebalo je genijalnosti Nikoline da to remek-djelo bude stvoreno. Da je stariji brat dospio na Primorje a Petar u Međumurje, *Zrinijada* bi možda bila

napisana hrvatski a Petar bi bio autor mađarske varijante. To je već, naravno, samo igra, kombinacije i nagađanja, ali to prilično dobro može da karakterizira suštinu pitanja.

Nakon ove digresije možemo, mislim, iz dosadašnjih razmatranja svakako izvući pouku da nije dopušteno naturati norme nacionalne književnosti književnostima iz vremena prije nastupa građanskih nacionalnih pokreta. Dok je nastajanje nacionalnih književnosti u toku, pisci i djela često su činoci i dijelovi ne samo jedne književnosti. Zato je opasno laćati se naučnog istraživanja nacionalne književnosti s jednostranog nacionalnog gledišta. A nacionalne se književnosti mogu napisati s naučnom objektivnošću i dobro samo onda kad se pišu bez i najmanje nacionalne predrasude i apologetike.

IV

Česta nesigurnost u određivanju nacionalne pripadnosti pisaca, pripadnost istog pisca ne samo jednoj književnosti rječit su dokaz za to da se prije formiranja modernih građanskih nacija teško može govoriti o nacionalnoj književnosti u pravom smislu riječi. Jedno od njenih bitnih svojstava – nacionalno obilježje po kojemu se jedna nacionalna književnost razlikuje od ostalih – kako je ono zamislivo ako pisac ima svoj udio u razvitku ne samo jedne književnosti? Time ne kažemo da se prvi začeci nacionalnog obilježja nisu javljali već za vrlo davnih vremena i da njegovo nastajanje nije teklo već znatno prije nacionalne faze književnosti. Drugo je međutim prethistorija, a drugo opet procvat jedne književnosti. Da se u srednjoevropskim i istočnoevropskim književnostima nacionalno obilježje u zreloom obliku može opažati tek od početka XIX stoljeća, to jasno dokazuje, i ne u posljednjem redu, i činjenica što je u to vrijeme bio gotovo program svih tih književnosti, koji se pretvorio malne u pokret: učiniti ih što nacionalnijima. Tako su se razvijanje i jaćanje nacionalnog obilježja kod tih naroda nužno spajali s romantićkim nacionalizmom.

Kad govorim o nacionalizmu, nije mi na umu njegov vulgarni i metafizićki nego njegov naućni, historijski smisao. Za promatranje nastalo, u krajnjoj konzekvenciji, na idealistićkoj osnovi, po kojemu su povijesne kategorije bile okvalificirane kao etićke, estetske i druge, to je njihov prvobitni, složen i samo dijalektićkom metodom shvatljivi sadržaj pojednostavljen i iznakažen, i nacionalizam je imao jedan moralni vid. Na nacionalizam se gledalo kao na metafizićku suprotnost istinskom patriotizmu, kao na kategoriju s njime jednake vrste, ali suprotnog znaka. U ime tog promatranja bila su mišljenja koja su se odnosila na naciju, na domovinu, kvalificirana kao patriotska ili kao nacionalistićka, prema tome da li su ona služila naprednim ili reakcionarnim ciljevima i da li

su se svidala ili se nisu svidala onima koji su u to ime sudili. Taj vulgarni način postupanja učinila su iskustva suvremene povijesti neodrživim; i progresivne oslobodilačke borbe kolonijalnih naroda imaju nacionalno obilježje, dokazujući time naočigled sviju nas da je nacionalizam na određenom stupnju društvenog razvitka nužna historijska pojava, i sve dok on služi za stvarni napredak društva – naprednog je obilježja i pokretna snaga napretka, ali kad postane prije svega sredstvo klasnog ugnjetavanja i ideologija ugnjetavanja drugih naroda, tada on ispunjava duboko reakcionarnu ulogu. Nacionalizam nije dakle pojava u nekom a priori pejorativnom smislu, taj smisao on dobiva samo u toku historijskog razvoja. U tom pogledu sličan je buržoaziji koja mu je zapravo klasna baza: danas, u doba socijalizma, mi se njoj protivimo, ali se istodobno divimo nekadašnjoj veličini li revolucionarnim djelima evropskog građanstva.

U istočnoevropskim zemljama bili su međutim nacionalni pokreti, nacionalizmi koji su se u njima razvijali, čak i u svojim progresivnim razdobljima opterećeni jednim teškim nasljeđem. Klasična klasna baza nacionalizma je buržoazija; to je bila ona klasa kojoj je bilo u životnom interesu da labava feudalna društva budu skovana u naciju. A u zemljama Istočne Evrope nije postojala čak ni u početku XIX stoljeća nacionalna buržoazija u klasičnom smislu, pa su u njihovim nacionalnim pokretima vrlo veliku ulogu igrali ili pojedini slojevi plemstva, koji su postepeno stekli građanski značaj (npr. kod Rusa, Poljaka, Mađara), ili pak pojedini krugovi crkvene inteligencije (npr. kod Rumunja, Slovaka, Srba). U istočnoevropskim nacionalizmima bilo je dakle mnogo ostataka feudalnih, odnosno klerikalnih elemenata, što im nije služilo u korist. Do kakvih je iznakaženja u razvoju pojedinih književnosti to vodilo, za to je vrlo poučan primjer mađarska književnost. Osvrnimo se zato za trenutak na mađarsku književnost XIX–XX stoljeća s obzirom na nacionalizam i na njeno nacionalno obilježje.

Premda su suština, klasni sadržaj i mjesto nacionalizma među ideološkim pojavama u biti svagdje isti, ipak je nacionalizam onaj element građanske ideologije koji po svojim konkretnim manifestacijama pokazuje najviše nacionalne različitosti, budući da su baš u njemu definirani osobiti ciljevi pojedinih nacija koji se razlikuju od ciljeva drugih nacija ili su upereni protiv njih. Zato je priroda pojedinih nacionalizama vrlo različita. Kod Francuza npr. nacionalizam je vrlo tijesno povezan sa sjećanjem na veliku revoluciju i na napoleonske ratove preko kojih im je prelazilo u svijest ono »gloire« i stvorena je predodžba da su prva nacija svijeta. Talijanski nacionalizam – od svih najstariji – očitovao se u početku u otporu, u obrani protiv barbarske najezde, zatim u stvaranju jedinstvene države Italije nastanjene talijanskim žiteljstvom, da bi se na kraju pretvorio u pobješnjeli fašizam koji je ludo zamislio da će vratiti starovjekovni imperij. Kod Rumunja glavni je cilj nacionali-

zma bio u tome da se rumunjski narod, razdijeljen u nekoliko država, sjedini te organizira u jedinstvenoj nacionalnoj državi. Mogli bismo i dalje nabrajati primjere.

Mađarski je nacionalizam od svih navedenih složenija i protivurječajnija pojava. Njegov karakter određuju ovi glavni zahtjevi: nezavisnost; održavanje »tisućljetnog« teritorijalnog jedinstva; kult svojevrsnog, zasebnog mađarskog karaktera. Premda je tim zahtjevima bilo pridodavano i štošta drugo, oni su bili stalni i najvažniji, ali ujedno nespojivi jedni s drugima, a to je vodilo do čestih međusobnih sukobljavanja raznih nacionalističkih smjerova. Radi očuvanja ili vraćanja teritorijalnog jedinstva povijesne Mađarske vladajuće su klase naime bile prisiljene da se uvijek iznova odriču nezavisnosti; s druge strane, opstanak mnogonacionalne države bio je omogućen po cijenu asimilacije i prema tome izbljeđenja svojevrsnog narodnog, rasnog mađarskog karaktera, a to je opet izazivalo protiv sebe strahovanja za neki iskonski mađarski karakter i jačalo potrebu za njegovom obranom i njegovanjem. Ako gledamo na to koji je od nacionalističkih, međusobno u mnogočemu protivurječnih zahtjeva bio onaj kojega su se vladajuće klase najupornije držale, vidjet ćemo da je to bilo teritorijalno jedinstvo povijesno Mađarske, tj. jedna feudalna državna tvorevina, jedno državno područje, jedinstveno na povijesnoj a ne na etničkoj osnovi, dakle onaj element mađarskog nacionalizma koji je imao u prvom redu feudalno, plemićko korijenje. Predstavnici umjetnosti i književnosti zastupali su, obratno, prije svega program razvijanja i isticanja mađarskog nacionalnog karaktera. Pa budući da su mislili, u duhu romantike ali donekle i u skladu sa stvarnošću, da će pronaći pravni, drevni, mađarski karakter u narodu, tj. u seljaštvu, oni su ojačali jedan progresivniji, narodniji pravac nacionalizma.

U prvoj polovini XIX stoljeća, pa i za vrijeme samovlade nakon slova oslobodilačke borbe god. 1848-49, mađarski je nacionalizam bio unatoč svojoj feudalnoj, plemićkoj ograničenosti progresivan. U tijesnoj vezi s time stvoren je nacionalni program umjetnosti i književnosti: učiniti da umjetnost a u prvom redu književnost, koja kod Mađara ima vodeću ulogu, budu u punom smislu izraz nacije, da se u njima razotkrije karakter, duša nacije. U ono vrijeme to je poticalo stvaranje novih i velikih estetskih vrednota, besprimjerno bogaćenje i obnovu književnosti. Tada je javnost postala svjesna mađarskih nacionalnih osobitosti u književnosti koje su postale i programatski željene, a umjetnost je tada upijala od nacionalne ideje i svijesti sve ono što joj je išlo u korist.

O tim dostignućima ne može se kazati da ih je bilo malo i nedovoljno. Ranije su mađarska umjetnost i književnost umjele stvarati samo malo-brojna zaista velika djela klasične vrijednosti; nacionalna je književnost

to obilno nadoknadila. Vörösmarty, Petöfy, Arany – da navedem samo najveća imena iz XIX stoljeća – mogu da važe i kao sveopći primjeri za velika dostignuća nacionalne poezije, za ostvarene estetske mogućnosti što ih je pružalo primjenjivanje nacionalnih pogleda. Usprkos tome, početkom XX stoljeća ponovo je oživjela potreba za jednom umjetnošću koja bi bila istinskije mađarska i nacionalna nego dotadašnja, i to iz realnih povijesnih razloga. Slom građanske revolucije god. 1848. nije naime samo skrenuo tok građanskog preobražaja na čudovišan put u mnogim pogledima, nego je i nacionalni razvoj zastao te se nije uspio dovršiti – slično kao recimo talijanski risorgimento – u harmoničnom obliku. U politici, u nazoru na svijet, u književnosti i umjetnosti podjednako je zavladao džentroidni, polufeudalni gospodski način »nacionalnog« izivljavanja a iz svih tih elemenata sastavila se do kraja stoljeća, u zanosu milenija potpuno jedinstvena slika.

Početkom XX stoljeća dolazili su najbolji, najveći predstavnici mađarske kulture sasvim razložno do spoznaje da se tzv. mađarska nacionalna kultura ne gradi na pravim mađarskim specifičnostima, na najosobitijim mađarskim tradicijama i da postoji jaz između prave mađarske kulture i one koja je izvikana kao nacionalna. Suprotnost koja se pokazala u shvaćanju i tumačenju nacionalnog, mađarskog karaktera, tačno se podudarala sa društveno-političkim problemima. Neujednačena, izvitoperena, u gospodsku pretvorena takozvana nacionalna kultura bila je slika nedovršenog, neusklađenog razvoja građanstva koje je paktiralo s feudalizmom. Pa kad se na početku stoljeća razvila ideološka i politička borba za dosljedno dovršenje građanskog preobražaja i očajnički se nastojalo uskladiti krivo postavljene nacionalne interese s interesima susjednih naroda, javljala se, posve u skladu s time, težnja za afirmacijom pravog (gospodskih iznakaženja lišenog) nacionalnog, mađarskog karaktera u kulturi i u umjetnosti. Nasuprot gospodskoj naciji koja je krivotvorila 1848, pompozno nastupala odjevena u mađarske gala-odore i bančila uz cigansku muziku, toj Velikoj Mađarskoj velikih župana nasuprot, najveći su književnici i umjetnici toga vremena nastojali nastaviti i dovršiti napredni građansko-nacionalni pokret i revoluciju iz prethodnog stoljeća.

Iz tih nastojanja, iz težnja za tim ciljevima rađala se tzv. »problematika mađarstva« u umjetnosti i kulturi prvih decenija XX stoljeća, koja je igrala tako veliku ulogu te zauzela centralno mjesto u mišljenju i u umjetničkoj, književnoj djelatnosti Adyja, Móricza, Bartóka, Kodályja. Pitanje u čemu se sastoji mađarstvo, uzbuđivalo je najbolje intelektualke, a odgovor na nj oni su tražili, slično kao njihovi preci iz prethodnog stoljeća, u narodu i u historiji. Nesumnjivo je da je njihovom djelatnošću mađarska kultura postala još više »mađarskom« i još više, potpunije nacionalnom. Prva tri decenija ovoga stoljeća mađarski knji-

ževnici, umjetnici nadoknadili su ono što je bilo propušteno, pa se izgrađivanje nacionalnog karaktera u književnosti i umjetnosti – mada sa zakašnjenjem – završilo.

Pogrešno bi međutim bilo misliti da je rješenje toga važnog zadatka, taj progresivni čin bio ujedno najaktualniji problem, najnaprednije djelo toga doba. Čitava je ta »problematika mađarstva« nastala na tlu mađarske zaostalosti i bila *nametnuta* nužnost. U isto vrijeme nije postojao problem »francustva«, niti je bilo »ruskog problema« u tom smislu: glavna pitanja historije bila su tada već druga. Stavljena je bila na dnevni red te je požnjela svoju pobjedu svjetskohistorijskog značenja revolucionarna borba radničke klase protiv građansko-nacionalnog poretka. Dobro su to uočili baš umjetnici koji su bili najpotpunije, najdublje prožeti tom problematikom mađarstva, kao Bartók i Ady. Oni su življe i snažnije od ostalih velikih predstavnika svoje generacije reagirali na druga, preča pitanja svoga doba, pa iako su smatrali važnim da u svojoj umjetnosti ističu nacionalne crte, nisu svoj pogled usmjerili samo na uzak mađarski svijet, nego još više na Evropu, išli su ukorak sa sveopćim razvojem moderne umjetnosti; štaviše, Bartók mu se i probio na čelo.

Poznato je međutim da je mađarska književnost i umjetnost novijih decenija samo djelomično slijedila pravac cijeloga Adyja i cijeloga Bartóka. Najveći pjesnici, kao Attila József i Miklós Radnóti, pa revolucionarni socijalistički književnici općenito i predstavnici pojedinih pravaca avangarde spoznali su sveopći razvojni put umjetnosti i znali su se oteti jednostranoj općinjenosti mađarskim »sudbinskim problemom«. Znatna dio mađarskih književnika, među njima i najutjecajnija grupa iz posljednjih decenija: književnici »narodnjaci«, pripisivali su i dalje pretjerano veliko značenje tzv. problemu mađarstva, pa su i dalje smatrali svojim prvorazrednim zadatkom jačanje nacionalnog karaktera umjetnosti. I baš tu im se osvetila zakašnjelost nacionalnog razvitka. Postalo je i širilo se mišljenje da je nacionalni karakter vječna odlika umjetnosti i jedan od glavnih nosilaca umjetničke vrijednosti. A budući da se u nacionalnom karakteru uvijek odražava pređeni povijesni put nekog naroda, isticanje nacionalnog karaktera neminovno povlači za sobom gledanje u prošlost i ravnjanje prema idealima i normama iz prošlosti. Nacionalna prošlost i narodna kultura veliki su izvor inspiracije za umjetnosti, ali kad je književnost iz nacionalne povijesti i narodne poezije već jednom upila u sebe sve ono čime se mogla okoristiti, program daljnjeg jačanja njenog nacionalnog karaktera poslije toga vodi nužno do konzervatizma te znači zapreku na putu razvitka i obnove književnosti. Takav je književni konzervativizam, povrh toga, nerazdjeljiv od nacionalizma. Stoga se ne treba čuditi što je ranije pozitivan kult mađarskog etnosa i njegovih osobitosti, u radovima nekih pisaca iz godinâ poslije 1930. neizbježno dodirivao i fašistički oblik nacionalizma. Iako

su se najbolji od narodnih pisaca ogradili od fašističkih crta nacionalizma i postali čak aktivni faktori jedinstvenog antifašističkog fronta, i njihov je nacionalizam, tzv. »treći put« koji su oni zastupali, bio vrlo sumnjive vrijednosti.

Poslije oslobođenja, u okvirima narodne demokracije postali su i ostaci tog narodnog nacionalizma, »trećeg puta«, nedvosmisleno štetni. Isto je tako postao potpuno anakronističan kult nacionalnog karaktera u književnosti i umjetnosti, koji je neizbježno značio dalji skriveni opstanak nacionalizma. Kod naroda koji su stupili na put socijalističkog razvitka nema mjesta ne samo agresivnim formama nacionalizma nego ni njegovim skrivenim, prurušenim pravcima. Sa gledišta nacionalizma nacija je vrhovna vrednota a služiti nacionalnim ciljevima najpreči posao; to je međutim s proleterskim internacionalizmom nespojivo stajalište. Zahtjev nacionalnog karaktera u književnosti, nekad progresivan, znači danas nehotično apsolutiziranje nacionalnih crta a time izoliranje književnosti od sveopćeg razvitka, od internacionalnog strujanja socijalističke literature. Kad se pitanje tako postavi, postaje jasno zašto je u mađarskoj književnosti i kritici posljednjih dvadeset godina problem »nacionalnog karaktera« zauzimao tako važno mjesto u diskusijama. Oko njega se tendencija da se požuri internacionalistički, moderni razvoj umjetnosti sukobila s provincijalizmom i estetskim konzervativizmom narodnog pravca i sa skrivenim daljnjim opstankom nacionalizma. A budući da je dogmatska estetika i književna politika pretjerano naglašeno zahtijevala pored socijalističkog sadržaja »nacionalnu formu« te time nehotično podupirala daljnji opstanak nacionalnih ideala koje su zastupali narodni pisci, diskusije oko nacionalnog karaktera značile su ujedno polemiku o dogmatskim stavovima.

U glavnim obrisima tako se prikazuje pitanje nacionalizma i nacionalnog karaktera u razvitku mađarske književnosti posljednjih sto i pedeset godina. U drugim srednjoevropskim i istočnoevropskim književnostima ti su se problemi drukčije očitovali. Ali različiti su zapravo samo konkretni oblici u kojima su se javljali, jer je svima zajedničko to da je nacionalni problem svagdje bio stavljen previše u prvi plan. Iz toga je slijedilo mnogo korisnoga i vrijednoga za svaku od tih književnosti, ali većina njih nije uspjela na vrijeme izići iz začaranog kruga nacionalnog pitanja, a to im je već nanijelo štetu.

V

»Proletarijat podržava sve što pomaže rušiti nacionalne ograde, sve što stvara tjesnije i tjesnije veze među nacionalnostima, sve što vodi k slivanju nacija« – napisao je Lenjin prije pedeset godina u svojim *Kritičkim primjedbama o nacionalnom pitanju*. I premda je, govoreći

o dječjoj bolesti »ljevičarstva« u komunizmu, on sam upozoravao na to da »... postoje nacionalne i državne razlike među narodima i zemljama – a te razlike održavat će se još vrlo i vrlo dugo, čak poslije ostvarenja diktature proletarijata u svjetskim razmjerima«, ipak, napredovanje prema dalekom cilju neosporno je otpočelo. »Nacionalne ograde« počele su se rušiti, »stvaranje tjesnijih veza« među nacijama, osobito u odnosima naroda koji su stupili na put socijalizma, dobro je u toku. To važi i za razvoj književnosti uopće. Mada – kao što sam na to upozorio – formiranje novih nacionalnih književnosti traje i danas a pojedine se književnosti međusobno i danas još nacionalno odjeljuju, svjedoci smo stanovitog olabavljivanja nacionalnih književnih okvira. Izoliranost pojedinih književnosti sve se više smanjuje, istaknuta ostvarenja ne samo velikih nego i malih književnosti brzo krče sebi put u svjetsku književnost. Sve veći broj prevedenih djela, nova tehnička sredstva uvelike ubrzavaju uzajamne utjecaje nacionalnih književnosti i one sve više stječu internacionalna svojstva što ih povezuju.

Znači li sve to da je vrijeme »nacionalne književnosti« prohujalo, da je nacionalni karakter pojedinih književnosti već anahronizam, štetna pojava? Nipošto ne. Narodi koji su stupili na put socijalizma, stupili su time i u jednu noviju fazu svog nacionalnog razvitka: od buržoaske nacije postaje socijalistička nacija, a to znači viši stupanj razvitka. Samim se sobom razumije da su i književnosti socijalističkih nacija još uvijek nacionalne književnosti, nacionalni karakter književnosti i danas je daleko zakonska pojava. Njegova uloga i stupanj njegove djelotvornosti moraju međutim da se znatno promijene u socijalističkim odnosima. Radi osvjetljavanja te tvrdnje potrebno je osvrnuti se na pitanje dvojakog aspekta, dvojake funkcije nacije.

Nacija je, s jedne strane, izraz čvrstog unutarnjeg jedinstva jedne prostorno, ekonomski, jezično i kulturno povezane narodne zajednice, koja postoji usprkos antagonističkim klasnim suprotnostima; s druge strane, ona izražava, ističe zasebnost i odijeljenost te nacionalne zajednice od drugih nacionalnih zajednica. Što se unutarnjeg funkcioniranja tiče, buržoaska je nacija uvijek protivurječna, ona izražava jedinstvo suprotnosti, a naglasak je pri tome većinom baš na suprotnostima. Samo buržoazija nastoji lažno prikazati prividno jedinstvo nacije kao stvarno, premda klasne suprotnosti a priori isključuju, a samo u sasvim izuzetnom slučaju i samo privremeno dopuštaju da ono to bude. Ali, dok buržoaska nacija može svoju unutarnju funkciju samo nesavršeno i protivurječno ispunjavati, dotle je ona sposobna da potpuno čvrsto afirmira svoj vanjski aspekt po kojemu se odjeljuje od drugih nacionalnih zajednica. Buržoaske se nacije, osobito u periodu prije imperijalizma, međusobno oštro ograničavaju, one razvijaju i čine predmetom kulturnog poštovanja one

svoje specifičnosti po kojima se od drugih nacija razlikuju, pa i pod »jačanjem« nacije dobrim dijelom razumijevaju, u skladu s ciljevima buržoazije, podizanje što viših nacionalnih ograda.

U slučaju socijalističke nacije stvar je upravo obrnuta: nacija se sastoji, umjesto od klasa sa suprotnim interesima, od zajednice radnika i seljaka među kojima iščezavaju razlike. U takvoj naciji s promijenjenim društvenim i političkim sadržajem stvarno se stvara unutarnje jedinstvo društva, i socijalistička nacija predstavlja na taj način, s obzirom na unutarnju funkciju, neuporedivo viši stupanj, moćnija je i jača nego njena buržoaska prethodnica. Što se pak vanjske ograničenosti, odijeljenosti od drugih nacija tiče, u odnosima socijalizma značenje nacije ne samo što ne raste nego treba da se i sve više smanjuje. Uzroci razlika među nacijama, različitosti njihovih svojstava određene su u prvom redu zasebnim crtama njihove klasne strukture i društvenog razvoja, a u okviru socijalističke nacije iščezava upravo to društveno nasljeđe prošlosti.

U relacijama socijalizma opada dakle baš ona funkcija nacije i slabe baš one njene crte koje su služile kao stvarni temelj nacionalnog karaktera književnosti. Zato se nacionalni karakter književnosti ne samo mijenja nego i gubi od svog intenziteta. Taj je lagani tok spontan i nije ga nipošto potrebno silom ubrzavati. Ali još je štetnije namjerno ga usporavati i time doprinositi tome da ograde među nacijama i dalje ostanu. Nacionalni karakter književnosti i umjetnosti nije u našim prilikama zlo, ali nije ni odlika; boriti se protiv njega bilo bi isto tako pogrešno kao silom ga održavati, programatski zahtijevati.

Ima ljudi koji se boje za bogatstvo književnosti, da ono ne bi trpjelo od spontanog slabljenja nacionalnog karaktera, te smatraju da se povećanjem broja internacionalnih obilježja književnost neminovno osiromašuje. Nemaju pravo. Bacimo ponovo jedan pogled na stanje mađarske književnosti.

Od nacionalnih osobitosti mađarske književnosti, koje su slijedile iz društvenih odnosa i iz stoljetnog povijesnog puta Mađarske, možemo među ostalim navesti prvenstvo lirike, pretežnost nezavisne nacionalno-patriotske tematike i problematiku mađarstva, proročansku ulogu pjesnika i onu svojevrsnu narodnost koju je radio iznakaženi građanski razvitak u Mađarskoj, a s druge strane, u poređenju s drugim književnostima, relativnu zaostalost dramskog stvaralaštva i siromaštvo prikazivanja složenijih, dubokih ljudskih odnosa, pojavljivanje općeljudskih, filozofskih pitanja i misli često na manje visokom nivou i na manje suvremen način, i tako dalje. Svi su ti činioци, uza sve ostalo, mnogo pridonijeli formiranju specifičnog nacionalnog karaktera i značenja mađarske književnosti, izražavajući podjednako pozitivno i negativno nasljeđe iz prošlosti. Teško da danas itko može zamisliti da mađarsku književnost treba dalje razvijati tako da te naslijeđene osobine iz pro-

šlosti budu čuvane. Obratno, opravdana je želja da prestane dominantna uloga lirike i da i ostale vrste književnosti budu njegovane na isto tako visokom nivou kao ona, a to nije više samo skromna želja, ona se poslije oslobođenja i obistinjuje. Isto tako su u današnjoj mađarskoj književnosti, pored »problematike mađarstva«, dapače dobrim dijelom umjesto nje, društvena pitanja pojačano izbila u prvi plan, a kritika neprestano i s pravom zahtijeva što bogatije, što potpunije prikazivanje života. To znači da se prijašnje jednostranosti, posljedice neravnomjernog, »nepravilnog« razvitka, sve više izravnavaju. A time se, hoćeš-nećeš, različitost mađarske književnosti od drugih socijalističkih književnosti postepeno smanjuje.

No, dok zastarjele nacionalne osobine postepeno slabe, javljaju se nove; u različitim uvjetima socijalističkog razvoja za pojedine nacionalne književnosti rađaju se dalje nacionalne osobitosti. Ne može se međutim ni za trenutak sumnjati da te nove crte odražavaju sve manje i manje razlike među njima, da su kod naroda koji su danas na putu socijalizma nacionalne razlike njihovih književnosti iz prošlog stoljeća bile znatno veće a faktori njihova međusobnog odjeljivanja, proizišli iz različitosti njihova nacionalnog karaktera, mnogo jači nego u današnjoj socijalističkoj književnosti istih naroda. *Mnogostrani* razvoj nacionalnih književnosti u odnosima socijalizma obrnuto je dakle srazmjeran s intenzitetom nacionalnog obilježja, pa što se nacionalna kultura socijalističkog sadržaja bude potpunije, sveobuhvatnije razvijala, to manje će ona biti prožeta nacionalnim specifičnostima koje je odjeljuju od književnosti drugih nacija. Propovjednici bezuvjetnog konzerviranja nacionalnih specifičnosti, nacionalnog karaktera ne samo da koče marksističko rješenje nacionalnog pitanja i slabljenje nacionalnih razlika, oni ujedno sprečavaju današnje mnogostrano razvijanje kulture.

Ali, iako slabljenje nacionalnih razlika ne znači osiromašenje književnosti, ne vodi li ono do njenog uniformiranja? Proreći se, naravno, ne može ali imamo dobre razloge za to da pretpostavimo da će način života, pejzaž, karakter rada i mnogi drugi faktori biti izvor još i te kolikih razlika, odstupanja u karakteru čovjeka – da o individualnoj šarolikosti i ne govorimo. Za prijašnjih stoljeća različitost religije izazvala je vrlo ozbiljne karakterne razlike između pisaca i književnih ostvarenja. A priznajmo da su grčki mit, islam, katolicizam bili barem toliki kulturni faktori kolika je nacionalnost bilo koje nacije. Pa ipak, posljedice toga što su oni dobrim dijelom prestali da budu pokretne snage razvoja umjetnosti, nije ni osiromašnje, ni uniformiranje umjetnosti – premda se i odlučna uloga vjere smatrala vječnom. Zašto bi trebalo misliti da su danas još cvatuće nacije najsigurnije jamstvo za šarolikost i bogatstvo, za vrednote književnosti?

Složene veze između književnosti i nacionalnog pitanja – od kojih smo, naravno, pokušali analizirati samo nekoliko aspekata – mogu se razumjeti samo ako ih shvatimo kao povijesne kategorije nacije odnosno nacionalne književnosti. Predodžbe »nacija«, »nacionalna književnost« – bile one ma koliko važne – nadovezuju se samo na jedno određeno historijsko razdoblje. Prema tisućama ljeta umjetničkog razvoja nacionalni je period vrlo kratak – samo mi ga vidimo duga jer živimo još u njemu. Pa kako umjetnosti pokazuju vječno vrijedna remek-djela iz vremena prije formiranja nacija, bit će isto tako, dapače još više uvjeta za to u vrijeme slabljenja nacionalnih osobitosti, štaviše još i nakon budućeg nestanka nacija.

Prevela I. Š.

Tibor Klaniczay